

konstratjockt sommarnummer - 84 sidor

arkitekten

DESIGN
TEKNIK
SÄKERHET
OCH
EMISIONING

NUMMERNUMMER 6-7
AUGUSTI 2014

Om Koolhaas håller
arkitekturbiennalen
i Amsterdam tyglar

Om arkitekternas
roll i den nya
växtkraften
i New Orleans

Om arkitekturpolitik
i Sverige är det dags!

Om Gianni Allegretti:
"Måger måste
det"

TÄVLING

Bostäder
triggade
vinnaren
i Göteborg

EU vinner långsamt terräng i Östeuropa.
Kvar i unionens nya länder finns fascismens
och kommunismens arkitektur.

Nu ska en kulturväg sätta fokus
på ett byggnadsarv som fortsätter
uppröra – och fascinera.

TEXT GUSTAV BJÖREMAN OCH ERIK KARLSSON FOTO ALBETRO GOTTARDO

TOTALITAR

TURISM

Staden Velenje i Slovenien byggdes som en grön mönsterstad för gruvarbetare och det modernistiska kulturhuset är ortens signum.

GIORGIO FRASSINETI är inne i slutspurten av kampanjen inför borgmästarvalet i Predappio. Han rör sig hemtamt bland sina väljare på stan. Efter fem år på posten är han en välkänd man som vinkar och hejar på de flesta. När några regndroppar träffar hans kala hjässa går han in i glassbaren och får låna ett paraply.

Det ser bra ut inför valet, ett 50-procentigt väljarstöd är inom räckhåll. Om Giorgio Frassinetti vinner antar han en stor uppgift som ska ta honom på en kampanjresa över hela Italien.

Det gamla kommunhusets foajé är full av barnteckningar. Giorgio Frassinetti går en trappa upp och slår sig ner på borgmästarens kontor. Trots att det är tredje gången idag som han förklarar situationen i Predappio för utländska journalister blir han upphetsad och viftar med armarna i frustration.

– Allt jag vill är att ha lugn och ro. Jag önskar mig en leende stad. Och vad får jag? Mussolini, Mussolini, Mussolini!

Han befinner sig i det rum där Benito Mussolini bodde som ung; han sitter bakom den forne fascistledarens skrivbord; vid torget utanför står det öde Casa del Fascio som en påminnelse om historiens ständiga närvaro.

Huset där utanför var en gång hjärtat i det politiska och sociala livet i Predappio och har mer eller mindre stått i förfall sedan kriget. Glasrutorna är sedan länge utbytta mot plast och entrén blockeras av stora rostiga järndörrar men byggnaden är fortfarande en av ortens mest storslagna.

NERE PÅ PREDAPPIOS huvudgata stannar en turistbuss från Neapel. En grupp äldre män och kvinnor fäller upp sina paraplyer och går mot souveniraffären. Där inne finns byster av Mussolini, T-tröja med fascistiska valspråk, batonger, armbindlar och mycket annat. De flesta har påsar i händerna när de vänder tillbaka till bussen.

Sällskapet åker vidare mot kyrkogården i stadens södra utkant. Nere i kryptan är det fullt med folk. Det är familjer med små barn, äldre par och unga män som långsamt och respektfullt stannar till framför Benito Mussolinis grav, ber en bön eller gör korstecknet. Flera

I den gamla pilotskolan i Forlì springe stojande högstadieselever på väg mellan lektionerna. På väggarna finns mosaik som beskriver det fascistiska flygvapnets segrar. I framtiden kan byggnadens interiör bli en turistattraktion.

går fram till gravstenen och låter sig fotograferas samtidigt som de med sammanbiten min gör fascisthälsningen mot kameran.

Det är en ovanligt regnig vår i norra Italien. Idag är det 69 år sedan Predappios store son dödades av partisaner i slutet av andra världskriget. Somliga kallar staden "Italiens Betlehem" och den här dagen kommer italienare hit från hela landet.

De kallas nostalgiker.

DE FÅR UPPLIVA en välregisserad stad som visar upp sig för besökaren likt ett teaterstycke där huvudrollen spelas av de byggnader som bebotts av den unge Mussolini. Stadsplanen, ritad på 1920-talet efter fascisternas maktövertagande, genererades utifrån två punkter: byggnaden där Mussolini föddes och huset där han växte upp.

Vid varje plats anlades ett torg. Platserna

binds samman av huvudgatan kantad av mörka röda lönnar och byggnader i rationalistisk stil. Flera av dem är ritade av unga arkitekter som ville bryta med den italienska arkitekturtraditionen. Casa del Fascio är ett stramt praktiskt i tegel, betong och stål vars välvda gestalt uttrycker styrka och framtidstro.

– Tornet på Casa del Fascio är högre än kyrkans, för att markera att fascisterna bara hade en sann kyrka, förklarar Giorgio Frassinetti.

Genom att skapa ett museum över fascism och fylla Casa del Fascio med kultur vill han flytta fokus från souveniraffärerna och de valfärdande "nostalgikerna". Det är hans löfte han vinner valet.

Pengarna för renoveringen ska delvis komma från en internationell organisation: Atrium vars syfte är att problematisera byggnadsvetenskapen från de totalitära regimerna i Europa under 1900-talet. Organisationen lanserar nu

Giorgio Frassinetti är borgmästare i Predappio.

Tornet är ett ständigt återkommande fascistisk stadsbyggnadselement. I Forlì hackades den fascistiska ednen på tornet bort efter kriget. Nu när byggnaden är renoverad kan texten utläsas som en påminnelse om det förflutna.

Casa del Fascio står tyst och öde vid Predappio stora torg.

”De bästa arkitekterna vi har haft var verksamma under den perioden. Men vi måste också diskutera politiken bakom byggnaderna.”

SONJA IFKO, PROFESSOR I ARKITEKTUR I LJUBLJANA

kulturväg som i april 2014 certifierades av EU.

Giorgio Frassinetti ser positivt på den lilla staden Predappios medverkan i Atrium.

– The answer is Europe, säger han och gnygar tre fingrar i ett tecken för pengar.

VÄGEN TILL VELENJE SNIRKLAR SIG fram i ett bergslandskap bland välskötta alpstugor och humleodlingar. Gruvorten där tonvis med kol hämtas upp ur bergets innanmäte är en modernismens dröm. Invånarna kan fortfarande åtnjuta luftigheten, ljuset och den ursprungliga stadsplanens bilfria centralaxel. Kollektivtrafiken och låncyklarna är gratis och i det nyrenoverade kulturhuset visas modern dans, opera och barnteater.

Velenjes soldränkta torg är fullt av flanerande par och barn som leker, cyklar och plaskar vid fontänen. Utanför kulturhuset flockas människor kring kaféborden. Att Tito ännu vakar

över torget tycks inte bekymra någon – sta av den forne diktatorn står där med hände knäppta bakom ryggen, huvudet något böjt, blickar allvarligt ut över staden.

Lägenheterna som byggdes under kommunisttiden är idag bland stadens dyraste. De utfördes genom ”frivilligarbete” där arbetarna kunde bytas in mot en bättre bostad.

– Många som var med när staden byggdes fortfarande här. ”Det här är mitt, jag hjälpte att bygga det”, säger de.

Sonja Ifko är professor i arkitektur i Ljubljana och framhåller gärna staden Velenje, grundad på 1950-talet, som exempel på den fristående slovenska modernismen. Det visioistiska stadsbyggandet från den kommunistiska tiden kommer aldrig tillbaka, menar hon.

– Arkitekterna hade en nyckelposition i uppgift att tolka ideologin. De bästa arkitekterna vi har haft var verksamma under

Byggnaden har varit ett klubbskola och sedan 1970-talet en gymnastiksal. Gymnastiksajen i fascisternas ungdomscenter i Forlì används fortfarande, medan resten av huset renoveras för att inrymma ett sportmuseum och Atriums huvudkontor.

perioden. Men vi måste också diskutera politiken bakom byggnaderna. Människor dog faktiskt under regimen.

Ändå har Velenje valt att inte vara del av Atriums kulturväg för arkitekturintresserade turister. Stadens politiker kan inte acceptera att organisationen valt att kalla deras arkitektur för "totalitär".

25 MIL FRÅN VELENJE i riktning mot Adriatiska havet ligger en annan liten ort uppförd runt gruvindustrin. Där fanns ingen tvekan från po-

litikernas sida om att ansluta sig till Atrium.

- Vi har accepterat detta arv som arkitektur, inte ideologi. Folket som byggt husen och som idag använder dem är vårt folk oavsett vilken ideologi de lyder under, säger Labins borgmästare Tulio Demetlika.

Istriens befolkning är luttrad. Blodiga krig och nya regimer avlöste här varandra under första århundradet. Gruvorten Labin grundlades som ett fascistiskt mönstersamhälle men blev efter kriget del av Titos Jugoslavien.

Några hundra meter från stadens centrum

står en rostig men iögonfallande grön vägg. Längst upp på laven står det fortfarande stora svarta bokstäver: TITO. Irina Maggi', arkitekt på stadsbyggnadskontoret i Labin, tycker det är bra att skylten sitter.

- Inte för att jag är en kommunist-nostalgiker. Utan för att skylten manar till djupare reflektion om ex-regimen.

Staden har satsat stort på att lyfta gruvindustrin genom att flytta hit biblioteket. Väggen finns en konstillation i det rum där tidigare arbetare en gång tvättade bort koldan-

Fakta

Visar vägen till Europas totalitära arkitektur

Atrium, *Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th century in Urban Management*, är ett samarbetsprojekt mellan representanter för elva länder i Syd- och Östeuropa, från universitet till kommuner. Syftet är att problematisera det byggda kulturarvet från de totalitära regimerna. I arbetet har ett stort antal byggnader, torg och hela stadsmiljöer valts utifrån en särskild manual.

Projektet har mynnat ut i bildandet av en kulturväg som i april 2014 krediterades av EU:s kulturråd som en European Cultural Route, den 30:e att utnämnas i Europa. I nuläget har 14 av städerna som medverkar i Atrium valt att delta.

Patrick Leech är tillträdande president för kulturvägen, vars huvudkontor kommer att etableras i ett idrottskomplex byggt under fascistregimen i Forlì i norra Italien.

Vad har varit den största vinsten med samarbetet?

- Att möjliggöra en diskussion om det dissonanta kulturarv som byggnaderna utgör har varit väldigt givande, samtidigt som det skapat en del hårda diskussioner. Det har också varit nyttigt att sätta ett europeiskt perspektiv på de lokala problemen.

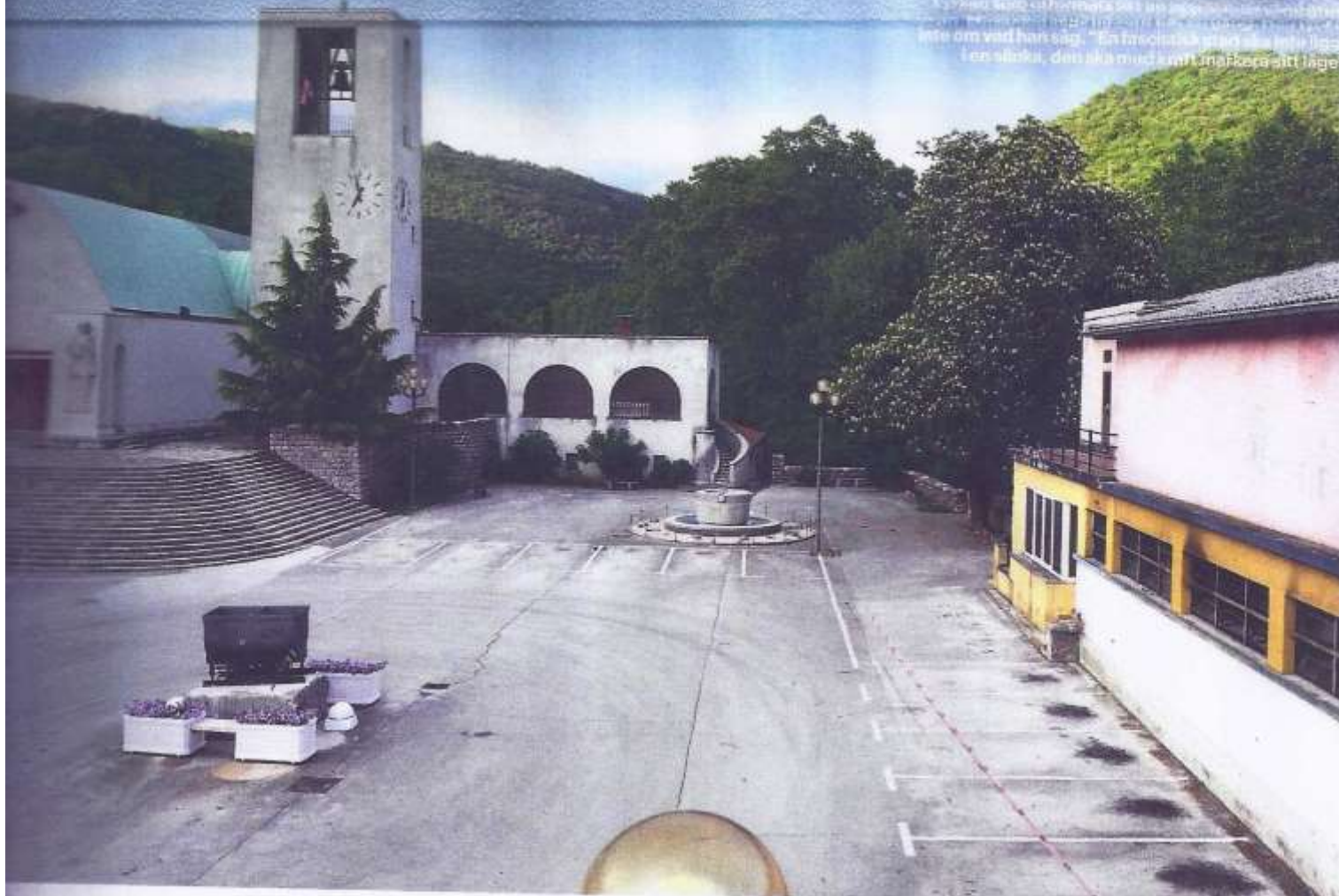
Går det överhuvudtaget att enas om en definition av "totalitär arkitektur"?

- Det finns inget enkelt svar, men det finns några gemensamma näm-

nare. Alla regimerna försökte kontrollera folket genom ingrepp i den fysiska miljön. Stadsbyggandet utgjorde offentliga byggnaderna. Ekonomerna hade de totalitära regimerna som förutsättningar genom sin möjlighet till stora investeringar och styr av arbetskraft.

Vad är viktigast för Atrium i den närmaste framtiden?

- Dels en plan för hur kulturvägen ska marknadsföras, dels en expansion av organisationen. Vi behövs få några större medlemsstäder som Berlin eller Warszawa. De flesta som är med är små orter. ●

”Jag skulle vilja ha ett hus som inte omger mig, som inte omger mig om vad han säger.” En fascistisk stad ska inte ligga i en släcka, den ska tydligt markera sitt läge

ter arbetsdagen. Duscharna har ersatts av ett brusande vattenfall mitt i det mörka rummet. Det luktar starkt av järn och fukt. På vattnet projiceras en film som skildrar livet i gruvan. Gruvgången är tänkt att spela huvudrollen i regionens satsning på turism i den totalitära arkitekturs spår. Staden vill öppna upp gången så att besökare kan färdas i en gruvvagn till grannstaden Raša.

Den turist som vågar sig på en tur genom gångarna kommer i Raša att få uppleva något så ovanligt som en stad byggd på 547 dagar, där

sedan ingenting har hänt. Samtidigt är ingenting sig likt. De ungdomar som idag cirkulerar varv efter varv i bilar runt centrum kommer aldrig att få sitt levebröd från kolbrytningen.

EN BIL MED SVENSKA FLAGGOR på bakrutan svänger förbi torget och stannar till vid den gamla sjukhusbyggnaden. Gabriela Torsténi hjälper sin mamma ut och fram till huset som nu inrymmer ett ålderdomshem. På gården spelar två herrar i åttioårsåldern boule.

Mamma Anastazija har bott i Raša sedan staden grundlades av fascisterna. Gruvan har varit hennes arbetsplats hela livet. Hon började som springflicka och blev så småningom ekonomiansvarig. Den höga positionen bidrog till att familjen fick en fin lägenhet vid torget.

– När jag var liten hade jag en cykel, det var lite flott att ha det. Jag minns att jag cyklade runt uppe på takterrassen, säger Gabriela Torsténi och ler.

På den tiden sysselsatte gruvan alla stadens invånare. Bussar hämtade upp arbetare från byarna intill och körde dem till jobbet.

– Det var en väldigt modern stad, allt man behövde fanns här. Vi hade varmvatten och på somrarna badade vi i poolen mitt i stan, minns Gabriela Torsténi.

Nu är hennes barndomshem i dåligt skick. Bottenvåningen huserar fortfarande en butik, bageriet som en gång låg intill har slagit igen. Sedan gruvan lades ner finns knappt några jobb i staden.

Om pengarna från Atrium räcker kan Raša i

”Vi har accepterat detta arv som arkitektur, inte ideologi. Folket som byggt husen och som idag använder dem är vårt folk oavsett vilken ideologi de lyder under.”

TULLIO DEMETLIKA, BORGMÄSTARE I LABIN

framtiden bli ett museum över stadsplanering med totalitära ambitioner. Just nu är det en plats som tiden sprungit ifrån, där unga familjer gör sitt bästa för att fylla husen och gatorna med ny mening.

En pojke rullar förbi i hög fart på en blå sparkcykel, på väg ner mot torget. Gabriela Torsténi tar farväl av sin mamma för att återvända till huset där hon tillbringar våren och hösten tillsammans med sin make. Resten av året bor de i Sverige.

Hennes föräldrar skildes efter kriget när Italien förlorade Istrien till Titos kommunistiska regim. Föräldrarna hade olika uppfattningar om det som hände då.

– Pappa stödde inte kommunismen, han flyttade till Italien. Men mamma tyckte om Tito. Det var lite så – antingen eller. ●

